

Izabela Urbaniak-Mastalerz

Uniwersytet w Białymstoku
izaurbaniakmastalerz@gmail.com

Adrianna Niegierewicz

Uniwersytet w Białymstoku
adianna.niegierewicz@wp.pl

Udział czynnika społecznego w procesie karnym na tle orzecznictwa sądowego

The Participation of a Social Factor in Criminal Proceedings
Against the Background of Court Jurisdiction

Abstract: The paper presents problems associated with the perception of the participation of the social factor in a criminal trial compared to the existing jurisdiction of common courts and the Supreme Court. The article is an attempt to assess the extent and type of participation of social factors in criminal proceedings, pointing out both new opportunities and constraints for all participants in the process. These issues will also be examined on the basis of jurisprudence.

Keywords: social factor, criminal procedure, assumptions, jurisdiction

Słowa kluczowe: czynnik społeczny, procedura karna, założenia, orzecznictwo

1. Wprowadzenie

Udział czynnika społecznego w procesie karnym spowodowany jest koniecznością zachowania standardów demokratycznego państwa prawa, w którym kara oznacza odpowiednią reakcję społeczeństwa na okoliczność popełnienia przez sprawcę przestępstwa¹.

---

¹ Zob. szerzej: L. Garlicki, Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu, Warszawa 2006, s. 66; A. Murzynowski, Istota i zasady procesu karnego, Warszawa 1984, s. 222; F. Prusak, Czynniki społeczne w procesie karnym, Warszawa 1975, s. 6; K. Wieczorek, Udział czynnika społecznego w orzekaniu w polskim i amerykańskim procesie, Warszawa 2012, s. 9.

Z tych też względów w doktrynie wskazuje się na obowiązywanie swoistej zasady udziału czynnika społecznego w procesie karnym², mającą swoją podstawę w art. 182 Konstytucji RP³. Artykuł ten stanowi, że udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa.

Kodeks postępowania karnego⁴ (dalej: k.p.k.) w art. 3 stanowi zaś, że w granicach określonych w ustawie postępowanie karne odbywa się z udziałem czynnika społecznego. Brak jest jednak w tej regulacji konkretnego wskazania zakresu udziału czynnika społecznego w postępowaniu karnym.

Z kolei pewne formy udziału czynnika społecznego w polskim wymiarze sprawiedliwości w sprawach karnych można znaleźć rozproszone w różnych częściach kodeksu postępowania karnego. Wypada zatem sprecyzować zakres udziału czynnika społecznego w procesie karnym, z uwzględnieniem dotychczasowego dorobku orzecznictwa sądowego.

Istnieje zatem potrzeba dokonana analizy linii orzeczniczej w zakresie nie tylko sposobu interpretacji zasady udziału czynnika społecznego w procesie karnym, ale także w zakresie możliwości praktycznego udziału tego czynnika w sprawach karnych. Nie ma bowiem jednolitości poglądów doktryny w kwestii objęcia innych form procesowego współdziałania społeczeństwa z wymiarem sprawiedliwości pod wspólną zasadę udziału czynnika społecznego w procesie karnym⁵. Niniejsze opracowanie będzie stanowić zatem próbę rozstrzygnięcia problemu udziału tego czynnika w procesie karnym z perspektywy dorobku orzecznictwa.

2. Czynniki społeczny w procesie karnym

Nie ulega wątpliwości, że udział czynnika społecznego w procesie karnym może przejawiać się w różnych formach⁶, w zależności od interpretacji tego pojęcia. W znaczeniu szerokim zakres „udziału czynnika społecznego” dotyczy takich form współdziałania procesowego, które odnoszą się do: 1) zasady publiczności, 2) instytucji przedstawiciela społecznego oraz 3) udziału ławników w procesie karnym.

W znaczeniu wąskim zakres „udziału czynnika społecznego” sprowadza się do możliwości uczestniczenia w postępowaniu karnym przedstawiciela społecznego⁷ i zapewnienia składu ławniczego w sprawach karnych. Jednakże należy opowiedzieć się za poglądem przedstawicieli doktryny wskazującym, że publiczność rozprawy,

2 A. Sakowicz, (w:) A. Sakowicz (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz 2016, wydanie 7, Warszawa 2016, s. 24-25.

3 Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

4 Tekst jedn. Dz.U. z 2016 r. poz. 1749.

5 Zob. także: A. Sakowicz, (w:) A. Sakowicz (red.) Kodeks..., *op. cit.*, s. 25.

6 K. Wieczorek, *Udział...*, *op. cit.*, s. 10.

7 W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, t. I, Poznań 1996, s. 121-122; T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, wydanie 6, Warszawa 2014, s. 56; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, *Kodeks postępowania karnego*, Tom 1, Komentarz do artykułów 1-296, wydanie 4, Warszawa 2011, s. 50.

i tym samym zasada jawności, jest wynikiem udziału społeczeństwa w procesie karnym. Organy procesowe powinny bowiem angażować obywateli do współdziałania w postępowaniu karnym, w myśl zasady współdziałania ze społeczeństwem i instytucjami w ściganiu przestępstw⁸. Oznacza to zatem, że pojęcie i zakres „udziału czynnika społecznego” w procesie karnym należy interpretować w sposób szeroki.

2.1. Zasada publiczności jako forma udziału czynnika społecznego w procesie karnym

W literaturze wskazuje się, że najszerszą formą udziału czynnika społecznego w procesie karnym jest możliwość uczestniczenia obywateli w publicznych rozprawach sądowych⁹. Zasada jawności rozprawy wynika bezpośrednio z treści art. 355 k.p.k. i została ona doprecyzowana w art. 356 k.p.k., poprzez odniesienie jej do osób pełnoletnich, nieuzbrojonych. Jednakże, zgodnie z treścią art. 356 § 2 k.p.k. przewodniczący może zezwolić na obecność podczas rozprawy osobom małoletnim oraz osobom obowiązany do noszenia broni.

Ponadto, wyłączone od możliwości uczestnictwa w rozprawie są osoby, które znajdują się w stanie nie licującym z powagą sądu (art. 356 § 3 k.p.k.).

Problem jawności i tym samym także możliwości udziału obywateli w posiedzeniach sądu w sprawach karnych *de lege lata* był kwestią dyskusyjną. W uzasadnieniu uchwały Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 2004 r.¹⁰ wskazano, że w art. 96 k.p.k. określono jedynie podmioty (strony i inne osoby), które mają prawo wziąć udział w posiedzeniu. Zauważono jednak, że z przepisu tego wynika również, że każde posiedzenie sądu jest dostępne nie tylko dla stron oraz osób niebędących stronami, określonych w art. 96 § 1 k.p.k., ale także dla osób postronnych – publiczności, których obecność nie jest wyłączona przez żaden przepis ustawy karnej procesowej. Sąd Najwyższy w tym orzeczeniu wskazał również, że wyłączenie jawności posiedzenia następuje może na podstawie przepisów rozdziału 42 Kodeksu postępowania karnego stosowanych przez analogię, w tych samych wypadkach, gdy wyłącza się jawność rozprawy. Wsparcia dla tego poglądu Sąd Najwyższy poszukiwał w treści art. 45 ust. 1 Konstytucji, który statuuje „jawne rozpoznanie sprawy”, a nie jawność rozprawy, a także w art. 6 ust. 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹¹.

8 K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 2013, s. 59-60; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2008, s. 44; I Krześniński, *Ławnik ludowy, czyli ławnik*, „Rzeczpospolita” 2003, nr 6; S. Waltoś, *Proces karny*, Warszawa 2016, s. 240-246.

9 K. Wieczorek, *Udział...*, *op. cit.*, s. 11.

10 Uchwała SN z dnia 25 marca 2004 r., I KZP 46/03, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2004, nr 4, poz. 39.

11 Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284).

Odmienne stanowisko zostało zaprezentowane w postanowieniach Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 grudnia 2010 r.¹² z dnia 18 stycznia 2011 r.¹³ oraz z dnia 14 września 2011 r.¹⁴ W tym ostatnim postanowieniu zaprezentowano pogląd, iż w art. 96 k.p.k. przewidziano w odpowiednim zakresie udział stron i osób niebędących stronami w posiedzeniach sądowych, przepis ten zaś nie przewiduje udziału w posiedzeniach publiczności. Tym samym, zdaniem Sądu Apelacyjnego w Katowicach, brak jest podstaw do przenoszenia uregulowań dotyczących jawności zewnętrznej rozpraw na posiedzenia.

Z powodu rozbieżności poglądów w zakresie zewnętrznej jawności posiedzeń, Sąd Najwyższy na podstawie art. 60 § 1 ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym¹⁵ i wniosku Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2011 r. o rozstrzygnięcie przez skład siedmiu sędziów Sądu Najwyższego wydał uchwałę w tej kwestii w dniu 28 marca 2012 r. W sentencji tej uchwały, Sąd Najwyższy stwierdził, że „1. W postępowaniu karnym jawne są posiedzenia, na których sąd «rozpoznaje lub rozstrzyga sprawę» w rozumieniu art. 42 § 2 ustawy z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.). 2. Pojęcie «sprawa», interpretowane przy uwzględnieniu treści art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, oznacza sprawę w zakresie głównego przedmiotu postępowania, a także kwestii incydentalnej, która związana jest z możliwą ingerencją w sferę podstawowych praw zagwarantowanych przepisami Konstytucji. 3. Wyłączenie jawności posiedzenia, na którym sąd rozpoznaje lub rozstrzyga sprawę, dopuszczalne jest jedynie w wypadku przewidzianym w ustawie (art. 42 § 3 ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych)”¹⁶.

Z kolei w odniesieniu do przesłanek wyłączenia jawności, Sąd Apelacyjny w Białymstoku w tezie zawartej w wyroku z dnia 19 marca 2015 r. wyraził pogląd, że nawet silny stres związany z publicznymi wypowiedziami oskarżonego nie jest powodem do wyłączenia jawności rozprawy. W wyżej wymienionym orzeczeniu Sąd stwierdził, że „W przypadku oskarżonej i jej profilu osobowościowego można stwierdzić, że każda wypowiedź na forum publicznym odnośnie czynu wywoływała silny stres, co nie mogło być utożsamiane z przesłankami wyłączenia jawności. Wyłączenie jawności następuje tylko we wskazanych w ustawie wypadkach – art. 360 KPK”¹⁷.

Zgodnie zaś z tezą Sądu Apelacyjnego w Szczecinie, wyrażoną w wyroku z dnia 6 listopada 2014 r. w sprawie sygn. akt. II AKa 198/14, „1. Jawność rozprawy głównej, jako szczególny element transparentności wymiaru sprawiedliwości, przyczynia się do osiągnięcia celu z art. 6 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, a mianowicie rzetelnego procesu sądowego, gwarancja którego

12 Postanowienie SA w Katowicach z dnia 8 grudnia 2010 r., II S 69/10, Lex nr 1642329.

13 Postanowienie SA w Katowicach z dnia 18 stycznia 2011 r., II AKz 880/10, Lex nr 1681030.

14 Postanowienie SA w Katowicach z dnia 14 września 2011 r., II S 40/11, Lex nr 1544218.

15 Tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 499 ze zm.

16 Uchwała Składu Siedmiu Sędziów Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 28 marca 2012 r., „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2012, nr 4, poz. 36, Legalis nr 440090.

17 Wyrok SA w Białymstoku z dnia 19 marca 2015 r., II AKa 29/15, KZS 2015, nr 9, poz. 58, Legalis nr 1241695.

jest jedną z fundamentalnych zasad społeczeństwa demokratycznego. Gwarancje proceduralne przewidziane w normie art. 6 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w stosunku do oskarżonego (*fair trial*), stosuje się także wobec lustrowanego w postępowaniu lustracyjnym. 2. W demokratycznym państwie prawnym generalne uznawanie za tajemnicę państwową materiałów wytworzonych przez komunistyczne służby bezpieczeństwa, tudzież ograniczania osobie lustrowanej dostępu do akt sprawy, jest nie do pogodzenia z zasadą rzetelności postępowania lustracyjnego, w tym z zasadą równości broni. 3. W sytuacji, gdy ustawa nakazuje doręczenie wyroku z uzasadnieniem, postąpienie po myśli art. 100 § 5 k.p.k. dopuszczalne jest tylko wówczas, gdy wyłączono jawność rozprawy, zaś podstawą tego wyłączenia był przepis art. 360 § 1 pkt 3 KPK¹⁸.

Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 30 września 2009 r. stwierdził, że „Ogłoszenie wyroku zawsze odbywa się jawnie (publicznie), nawet wówczas, gdy jawność rozprawy wyłączono w całości i w całości wyłączono także jawność przytoczenia powodów wyroku (art. 45 ust. 2 zd. 2 Konstytucji RP, art. 364 § 2 k.p.k.). Skoro tzw. sentencja wyroku, zawierająca elementy określone w art. 413 k.p.k., a więc także imię, nazwisko oraz inne dane określające tożsamość oskarżonego (art. 413 § 1 pkt 3 k.p.k.) oraz przytoczenie opisu i kwalifikacji prawnej czynu, którego popełnienie oskarżyciel zarzucił oskarżonemu (art. 413 § 1 pkt 4 k.p.k.) z przyczyn konstytucyjnych musi być ogłoszona jawnie (publicznie), postępowanie przed sądem powinno zaś toczyć się sprawnie i bez nieuzasadnionej zwłoki, zatem osoba, która przyznała klauzulę tajności dokumentom procesowym obejmującym te dane (albo jej przełożony) zobowiązana jest do wyrażenia zgody na zmianę lub zniesienie tej klauzuli w tym zakresie najpóźniej do etapu wniesienia aktu oskarżenia”¹⁹.

Warto także zwrócić uwagę na zmienioną na mocy ustawy z dnia 5 sierpnia 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta²⁰ treść art. 360 k.p.k., dotyczącego wyłączenia jawności rozprawy. Wcześniejszy obligatoryjny charakter wyłączenia jawności, który wynikał z § 1 tego przepisu w razie spełnienia wymienionych w pkt 1-4 przesłanek, stał się fakultatywnym. Zmieniony został także katalog przesłanek, umożliwiających sądowi wyłączenie jawności rozprawy. Wprawdzie wymienionych w § 1 okoliczności wyłączenia jawności rozprawy po zmianach z 2016 r. jest więcej o możliwość „obrazy dobrych obyczajów”, jednakże pozostałe przesłanki zostały zachowane²¹.

Mimo że decyzja w przedmiocie wyłączenia jawności należy do sądu orzekającego, jednak rola prokuratora wydaje się być nadrzędna, bowiem zgodnie z treścią

18 Wyrok SA w Szczecinie z dnia 6 listopada 2014 r., II AKa 198/14, KZS 2015, nr 4, poz. 115, Legalis nr 1219084.

19 Postanowienie SN z dnia 30 września 2009 r., I KZP 13/09, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2009 nr 11, poz. 93, Legalis nr 171979.

20 Dz.U. poz. 1070.

21 Zob. szerzej także: M. Zimna, Wyłączenie jawności rozprawy jako gwarancja ochrony interesów uczestników postępowania karnego, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 9, s. 87-108.

§ 2 tego przepisu, jeśli prokurator sprzeciwi się wyłączeniu jawności, to wówczas rozprawa odbywa się jawnie. Stanowisko prokuratora i jego sprzeciw odnośnie do wyłączenia jawności rozprawy po zmianach z 2016 r. jest zatem kluczowe.

2.2. Instytucja przedstawiciela społecznego jako forma udziału czynnika społecznego w procesie karnym

Możliwość udziału przedstawiciela organizacji społecznej w postępowaniu sądowym w sprawach karnych regulują przepisy art. 90-91 k.p.k.²² oraz art. 271 § 1 k.p.k. (poręczenie organizacji społecznej). Zgodnie z brzmieniem art. 90 § 1 k.p.k., udział ten powinien zostać zgłoszony, gdy zachodzi potrzeba ochrony interesu społecznego lub interesu indywidualnego, objętego zadaniami statutowymi organizacji społecznej, a w szczególności ochrony wolności i praw człowieka.

Zgodnie zaś z nowym brzmieniem art. 90 § 2 k.p.k. w zgłoszeniu organizacja społeczna wskazuje interes społeczny lub indywidualny, objęty zadaniami statutowymi tej organizacji, oraz przedstawiciela, który ma reprezentować tę organizację. Do zgłoszenia dołącza się odpis statutu lub innego dokumentu regulującego działalność tej organizacji. Przedstawiciel organizacji społecznej przedkłada sądowi pisemne upoważnienie.

Zgodnie z art. 90 § 3 k.p.k., sąd dopuszcza przedstawiciela organizacji społecznej do występowania w sprawie, jeśli przynajmniej jedna ze stron wyrazi na to zgodę. Strona zaś może w każdym czasie cofnąć wyrażoną zgodę. W okoliczności braku zgody choćby jednej ze stron na występowanie w sprawie przedstawiciela organizacji społecznej, sąd wyłącza tego przedstawiciela od udziału w sprawie, chyba że jego udział leży w interesie wymiaru sprawiedliwości.

Na mocy zaś § 4 tego przepisu, sąd dopuszcza przedstawiciela organizacji społecznej do występowania w sprawie pomimo braku zgody stron, jeżeli leży to w interesie wymiaru sprawiedliwości. Jednakże, zgodnie z treścią § 5, sąd odmawia dopuszczenia przedstawiciela organizacji społecznej do występowania w sprawie, jeśli stwierdzi, że wskazany w zgłoszeniu interes społeczny lub indywidualny nie jest objęty zadaniami statutowymi tej organizacji lub nie jest związany z rozpoznawaną sprawą.

Jak stanowi § 6, sąd może ograniczyć liczbę przedstawicieli organizacji społecznych występujących w sprawie, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania. Sąd wzywa wówczas oskarżyciela i oskarżonego do wskazania nie więcej niż dwóch przedstawicieli organizacji społecznych, którzy będą mogli występować w sprawie. W okoliczności, gdy w sprawie występuje więcej niż jeden oskarżony lub więcej niż jeden oskarżyciel, każdy z nich może wskazać jednego przedstawiciela. Niewskazanie przedstawiciela uznaje się za cofnięcie zgody

---

22 Zob. szerzej na ten temat: M. Tomkiewicz, Udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7/8, s. 107-120 i powołana tam literatura; K. Woźniowski, Przedstawiciel społeczny, (w:) C. Kulesza (red.), System prawa karnego procesowego, t. VI, Warszawa 2016, s. 1254-1290 i powołana tam literatura.

na jego występowanie w sprawie. Niezależnie od stanowisk stron sąd może postanowić o dalszym udziale poszczególnych przedstawicieli organizacji społecznych, jeżeli ich udział leży w interesie wymiaru sprawiedliwości.

Uprawnienia procesowe przedstawiciela organizacji społecznej wynikają z treści art. 91 k.p.k. i dotyczą następujących możliwości:

- uczestnictwa w rozprawie;
- wypowiedania się;
- składania oświadczeń na piśmie.

Mimo wskazanego zakresu uprawnień przewidzianych dla przedstawiciela organizacji społecznej w postępowaniu sądowym w procesie karnym, w literaturze wskazywano, że instytucja przedstawiciela społecznego jest tworem martwym²³.

Wyrokiem z dnia 29 października 2003 r. Sąd Apelacyjny w Krakowie uznał, że „Nie należy do sądu kontrolowanie sposobu korzystania przez uczestników postępowania z ich uprawnień, choćby przedstawiciel społeczny sprowadzał swoją działalność do współpracy z obrońcą oskarżonego”²⁴. Oznacza to zatem, że możliwości działania przedstawiciela społecznego mogą sprowadzać się do współdziałania z jedną ze stron postępowania karnego. A skoro tak, to przedstawiciel organizacji społecznej może pełnić rolę swoistego dodatkowego pomocnika strony procesowej. Tym bardziej, że aktualnie wyrażenie zgody przez jedną ze stron na udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym powoduje obligatoryjny obowiązek dopuszczenia tego przedstawiciela do udziału w sprawie.

Tezę tę potwierdza zarzut skarżącego, zawarty w kasacji, w wyniku wniesienia której Sąd Najwyższy wydał postanowienie w dniu 10 stycznia 2007 r.²⁵. Skarżący pełnomocnik oskarżyciela prywatnego zarzucił w tej sprawie naruszenie art. 90 § 3 k.p.k., poprzez to, że wskutek niedopuszczenia do udziału w postępowaniu przedstawiciela organizacji społecznej mogły zaistnieć negatywne konsekwencje dla stron oraz ewentualny uszczerbek, jaki mógł przez to doznać interes wymiaru sprawiedliwości. Mimo że ani kasacja pełnomocnika, ani też podniesiony zarzut dotyczący uniemożliwienia udziału przedstawiciela społecznego w sprawie nie zostały uwzględnione przez Sąd Najwyższy, to podkreślone w ten sposób zostały możliwości działania przedstawiciela organizacji społecznej w procesie karnym.

Z kolei w wyroku z dnia 30 czerwca 2014 r. Sąd Apelacyjny w Warszawie uznał, że „Artykuł 91 k.p.k. wyraźnie uprawnia przedstawiciela społecznego sprowadza do możliwości uczestnictwa w rozprawie, wypowiedania się oraz składania oświadczeń na piśmie. Wypowiadanie się nie może być utożsamiane z prawem zadawania pytań przesłuchiwanym osobom, czy do składania wniosków dowodowych”²⁶. Jed-

23 M. Tomkiewicz, *Udział...*, *op. cit.*, s. 108.

24 Wyrok SA w Krakowie z dnia 29 października 2003 r., II AKa 175/03, KZS 2004, nr 4, poz. 43, Lex nr 118903.

25 Postanowienie SN z dnia 10 stycznia 2007 r., V KK 290/06, Lex nr 569221.

26 Wyrok SA w Warszawie z dnia 30 czerwca 2014 r., II AKa 78/14, Lex nr 1496107.

nakże trzeba mieć na względzie fakt, że składane przez przedstawiciela społecznego oświadczenia na piśmie mogą stanowić istotne źródła informacji, zarówno o możliwych dowodach, jak i o stanowisku w sprawie. To zaś z kolei może mieć wpływ na inicjatywę dowodową sądu orzekającego.

Uchylenie obowiązku zgłoszenia w odpowiednim czasie (tj. do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego) udziału przedstawiciela społecznego w procesie karnym po zmianach k.p.k. z 2016 r. może wpłynąć na występowanie większej liczby przedstawicieli społecznych w procesie karnym, pełniących rolę dodatkowych pomocników procesowych nie tylko sądu, ale i stron procesowych.

Organizacja społeczna może odegrać ważną rolę w przypadku zastosowania instytucji poręczenia niemajątkowego. Art. 271 k.p.k. ma charakter hybrydowy i wymienia dwie kategorie podmiotów uprawnionych do złożenia poręczenia majątkowego. W drugiej kategorii znajduje się organizacja społeczna²⁷. Zgodnie z art. 271 k.p.k. od organizacji społecznej, której oskarżony jest członkiem, można, na ich wniosek, przyjąć poręczenie, że oskarżony stawi się na każde wezwanie i nie będzie w sposób bezprawny utrudniał postępowania. Zgodnie zaś z § 2 tego przepisu, do wniosku o przyjęcie poręczenia zespół lub organizacja społeczna dołącza wyciąg z protokołu zawierającego uchwałę o podjęciu się poręczenia.

Przyjęcie funkcji poręczyciela społecznego nakłada na organizację społeczną oraz osobę występującą w jej imieniu w charakterze poręczyciela (zgodnie bowiem z § 3 we wniosku o przyjęcie poręczenia należy wskazać osobę, która ma wykonywać obowiązki poręczającego; osoba ta składa oświadczenie o przyjęciu tych obowiązków) obowiązek dopilnowania, by oskarżony stawił się na każde wezwanie organów procesowych oraz nie utrudniał w sposób bezprawny postępowania. Do obowiązków poręczyciela społecznego należy niezwłoczne powiadomianie sądu lub prokuratora o wiadomych mu poczynaniach oskarżonego, zmierzających do uchylenia się od obowiązku stawienia się na wezwanie lub do utrudniania w inny bezprawny sposób postępowania. Jak wynika z orzecznictwa w tym zakresie, wymóg udzielenia poręczenia jest w zasadzie jeden – oskarżony winien być członkiem społeczności, która udziela poręczenia²⁸.

2.3. Udział ławników jako forma czynnika społecznego w procesie karnym

W kontekście udziału czynnika społecznego w procesie karnym, z uwagi na cele postępowania karnego, najważniejsze znaczenie ma udział tego czynnika w samym orzekaniu. Na gruncie Kodeksu postępowania karnego skład sądu może być dwójakiego rodzaju, może go bowiem tworzyć wyłącznie czynnik zawodowy bądź czynnik zawodowy wraz ze społecznym (ławnicy). Zauważyć przy tym wypada, iż na prze-

---

27 K. Dudka, *Praktyka stosowania nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w polskim procesie karnym*, Warszawa 2016, s. 112-113.

28 Uchwała SN z dnia 27 września 1980 r., U 1/80, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 1980, nr 10/11, poz. 79.

strzeni ostatnich lat deprecjonowane jest znaczenie ławników oraz zmniejszany jest zakres spraw, w których mogą oni orzekać w składzie sądu²⁹, czego skutki są dalece odczuwalne³⁰.

Zgodnie z art. 4 § 2 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych³¹ (dalej: p.u.s.p.) status ławnika w trakcie orzekania jest równoważny ze statusem sędziów (w zasadniczych kwestiach związanych z orzekaniem, o czym później).

Orzecznictwo w dużej mierze odnosi się do składu sądów, marginalnie traktując zasadność udziału ławników w tymże składzie, wskazując jedynie na formalne przesłanki ich uczestnictwa zawarte w przepisach k.p.k. Sąd Najwyższy niejednokrotnie wypowiadał się na ten temat w następujący sposób: „nie ma składów sądu lepszych i gorszych, są tylko właściwe i niewłaściwe. Ustawodawca różnicuje składy orzekające ze względu na forum, stadium postępowania, zarzucony czyn, grożącą karę, ale i karę faktycznie wymierzoną”³². Warto przy tym wskazać, że judykatura nie akcentuje udziału ławnika w orzekaniu w kontekście idei społeczeństwa obywatelskiego, pełnionych przez niego doniosłych funkcji takich jak kontrola społeczna, czy sprawowanie funkcji łącznika między sądem a społeczeństwem.

Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 22 kwietnia 2009 r. (gdzie obrońca skazanego w kasacji zarzucił obrazę m.in. art. 439 § 1 pkt 2 w związku z art. 3 k.p.k.) stwierdził, że podniesiony zarzut nie jest zasadny, gdyż „wbrew twierdzeniu autora kasacji, w sprawie nie doszło do nienależytej obsady sądu, w związku z czym niezasadne jest twierdzenie, iż sprawę rozpoznał sąd bez udziału ławników”. Do naruszenia wspomnianych przepisów doszłoby zdaniem SN tylko wówczas, gdyby sąd rzeczywiście zasiadał na rozprawie bez udziału ławników i jednoosobowo wydał wyrok. Tymczasem, jak wykazała analiza akt sprawy, nazwiska ławników zostały pominięte w protokole rozprawy przez pomyłkę, która następnie została sprostowana zarządzeniem z dnia 5 marca 2008 r., uwzględniającym treść oświadczenia protokolanta z tegoż dnia [...]. Pod wyrokiem z dnia 19 listopada 2007 r. figurują podpisy ławników, obok podpisu przewodniczącego. Według poglądu SN uchybienie polegające na pominięciu nazwisk ławników w protokole rozprawy nie może być utożsamiane z bezwzględnym powodem uchylenia orzeczenia, o którym mowa w art. 439 § 1 pkt 2 k.p.k.³³. Wskazany judykat, deprecjonując znaczenie ławników, wskazuje na odmienny pogląd funkcjonujący w doktrynie dotyczący postrzegania czynnika społecznego w procesie jako wyrazu zachowania standardów demokratycznego państwa prawa³⁴.

29 K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2012, s. 67.

30 Zob. szerzej: S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, wydania 12, Warszawa 2016, s. 242; S. Waltoś, *W dziesięciolecie obowiązywania Kodeksu postępowania karnego*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 4, s. 6.

31 Tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 133 ze zm.

32 Postanowienie SN z dnia 30 października 2014 r., I KZP 22/14, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2015, nr 1, poz. 2.

33 Postanowienie SN z dnia 22 kwietnia 2009 r., III KK 5/09, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych” 2009, nr 1, poz. 944, Legalis nr 444075.

34 A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1984, s. 222.

W powyższym zakresie linia orzecznicza nie jest jednolita. Sąd Apelacyjny w Białymstoku w wyroku z dnia 29 sierpnia 2013 r.³⁵ stwierdził, że „każda obsada sądu pozostająca w sprzeczności z ustawą powoduje konieczność uchylenia zaskarżonego wyroku. Wskazać bowiem należy, że treść art. 28 k.p.k. uzależnia skład orzekający od kategorii rozpoznawanej sprawy”. Jak przyjmuje się w orzecznictwie SN, w sytuacji gdy sąd orzekł w składzie ławniczym (art. 28 § 2 k.p.k.), zaś winien orzec stosownie do dyspozycji art. 28 § 1 k.p.k. w składzie jednoosobowym, zaskarżony wyrok powinien ulec uchyleniu. Badanie bowiem prawidłowości obsadzenia składu sądu, jako kontrola występowania jednej z bezwzględnych przesłanek odwoławczych, jest obowiązkiem sądu odwoławczego, który winien poczynić ustalenia w tym zakresie z urzędu, niezależnie od granic zaskarżenia³⁶.

Podobne stanowisko przyjął również Sąd Apelacyjny w Warszawie twierdząc, iż „każda obsada sądu na rozprawie, inna niż określona w art. 28 k.p.k., nie jest prawidłowa. Chodzi o sytuację, w której nie jest ona przewidziana w ustawie albo jest znana ustawie, ale nie dotyczy danej kategorii spraw. Każda zatem obsada sądu pozostająca w sprzeczności z ustawą powoduje konieczność uchylenia zaskarżonego wyroku³⁷”.

Warto zwrócić uwagę na ugruntowane w judykaturze poglądy dotyczące przyczyn rozszerzenia obsady sądów, tj. udziału w nim ławników. Decydujące znaczenie w tej mierze ma czyn przestępczy, nie zaś jego kwalifikacja prawna prognozowana w akcie oskarżenia³⁸.

Sąd Apelacyjny w Krakowie problematykę tę rozważa w sposób następujący: „kwalifikacja prawna zawarta w akcie oskarżenia nie przesądza ostatecznie o składzie sądu. Kwalifikacja ta jest tylko propozycją oceny prawnej czynu zarzucanego, w żadnym razie nie wiążącą sądu. Sąd może tę kwalifikację zmienić nie tylko w wyroku, ale też w trakcie wstępnej kontroli oskarżenia, może więc ją zweryfikować, gdy jest błędna, od czego będzie zależeć właściwość rzeczowa sądu (art. 339 § 3 k.p.k.). Nie wiąże to sądu w dalszym postępowaniu (art. 347 k.p.k.). Dla oceny, czy sąd był należycie obsadzony (art. 439 § 1 pkt 2 k.p.k.) decydujące znaczenie ma czyn przestępczy, lecz ani opis czynu, ani proponowana w akcie oskarżenia kwalifikacja nie wiążą sądu³⁹”.

Pogląd ten został poparty również przez Sąd Najwyższy, który stwierdził, iż „W wypadku gdy określony skład sądu zależny jest od rodzaju sprawy poddanej osądowi (art. 28 § 3 k.p.k.), decydujące znaczenie dla oceny, czy sąd był «należycie obsadzony» (art. 439 § 1 pkt 2 k.p.k.) ma czyn przestępny, na którego popełnienie

35 Wyrok SA w Białymstoku z dnia 29 sierpnia 2013 r., II AKa 161/13, Lex nr 1372238.

36 Postanowienie SN z dnia 30 października 2014 r., I KZP 22/14, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2015, nr 1, poz. 2.

37 Wyrok SA w Warszawie z dnia 7 grudnia 2012 r., II AKa 356/12, Lex nr 1240281; tak również: wyrok SA w Warszawie z dnia 7 grudnia 2012 r., II AKa 356/12, Lex nr 1240281; wyrok SA w Lublinie z dnia 29 września 2009 r., II AKa 192/09, Lex nr 550483.

38 Wyrok SA w Warszawie z dnia 7 grudnia 2012 r., II AKa 356/12, Lex nr 1240281.

39 Wyrok SA w Krakowie z dnia 25 stycznia 2005 r., II AKa 252/05, KZS 2006, nr 1, poz. 35.

wskazuje akt oskarżenia z tym jednak zastrzeżeniem, że ani opis czynu, ani kwalifikacja prawna zaproponowana w akcie oskarżenia – podobnie jak przy orzekaniu o właściwości – nie wiąże sądu⁴⁰.

Orzecznictwo jest w tej mierze spójne, iż o powiększonym składzie sądu decyduje sama możliwość przyjęcia kwalifikacji prawnej czynu, która to uzasadnia konieczność rozpoznania sprawy w takim składzie. Określony skład sądu determinuje zaistniały czyn przestępczy, tj. zdarzenie faktyczne, nie zaś opis tego czynu czy zarzutu w akcie oskarżenia kwalifikacja prawna. Sąd orzekający w danej sprawie nie jest bowiem nimi w żaden sposób związany⁴¹. Nie jest to jednak jednoznaczne ze stanowczym stwierdzeniem z art. 28 § 4, gdzie sprawa ta dotyczy czynu zagrożonego karą dożywotniego pozbawienia wolności⁴².

Z uwagi na ilość orzeczeń w zakresie wydawania wyroku łącznego, kwestia ta wydaje się być problematyczna i warta przeanalizowania. Wyróżnić można dwie odmienne linie orzecznicze. Sąd Apelacyjny w Krakowie problematykę tę potraktował następująco: „Orzekanie [...] kary łącznej, kiedy jeden z wyroków podlegających połączeniu został wydany w pierwszej instancji w składzie wyjątkowym dwóch sędziów i trzech ławników, bo orzekano w sprawie o przestępstwo, za które ustawa przewiduje karę 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności – jest nadal orzekaniem w sprawie o to przestępstwo, ponieważ jest orzekaniem o odpowiedzialności karnej za to popełnione przestępstwo. Szczególnie, że u podstaw przesłanek składu rozszerzonego leży nie tylko charakter czynu, ale jego zagrożenie karą”.

Wydaje się więc, że właściwa byłaby wykładnia, iż można stosować przepisy o wyjątkowym składzie rozszerzonym sądu, tj. art. 28 § 3 k.p.k.⁴³ Natomiast Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 9 grudnia 2010 r.⁴⁴ przedstawia problem ten następująco: „Sąd I instancji orzekając w przedmiocie wydania wyroku łącznego, czyni to każdorazowo w składzie 1 sędziego, nawet wobec możliwości orzeczenia kary dożywotniego pozbawienia wolności stosownie do uregulowania wynikającego z przepisu art. 88 k.k., a co zatem idzie, nie ma tu zastosowania przepis art. 28 § 4 k.p.k.”. Wydaje się, że sprawę przesądziło postanowienie Sądu Najwyższego, który krótko stwierdził, że „Sąd pierwszej instancji orzeka na rozprawie w przedmiocie wydania wyroku łącznego w składzie jednego sędziego (art. 28 § 1 k.p.k.) albo w składzie trzech sędziów, gdy sprawa jest szczególnie zawiła (art. 28 § 3 k.p.k.)”⁴⁵.

W sprawach o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności, art. 28 § 4 k.p.k. przewiduje rozszerzony skład sądu orzekającego

40 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 2000 r., I KZP 35/00, Lex nr 44025.

41 M. Krudysz, Wpływ zakazu *reformationis in peius* na skład sądu pierwszej instancji ponownie rozpoznającego sprawę, Lex/el. 2015.

42 R.A. Stefański, Przegląd uchwał Izby Karnej i Wojskowej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2000 r., „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2001, nr 2, s. 74.

43 Wyrok SA w Krakowie z dnia 25 stycznia 2005 r., II AKa 252/05, KZS 2006, nr 1, poz. 35.

44 Wyrok SA w Katowicach z dnia 9 grudnia 2010 r., II AKo 395/10, KZS 2011, nr 5, poz. 109.

45 Postanowienie SN z dnia 30 października 2014 r., I KZP 22/14, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2015, nr 1, poz. 2.

w postaci dwóch sędziów i trzech ławników. W związku z tym przepisem w procedurze karnej pojawiły się rozbieżności, czy o składzie sądu I instancji określonym w art. 28 § 4 k.p.k. decyduje kwalifikacja prawna i opis czynu zawarte w akcie oskarżenia, czy też sytuacja procesowa powstała po uchyleniu pierwszego wyroku sądu okręgowego wskutek rozpoznania apelacji obrońcy oskarżonego i funkcjonowanie w postępowaniu ponownym pośredniego zakazu *reformationis in peius* (art. 443 k.p.k.)⁴⁶. W tym przypadku można zauważyć dwa poglądy w judykaturze. Zgodnie z pierwszym poglądem, zakaz ten nie ma wpływu na skład sądu.

Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z dnia 17 września 2008 r.⁴⁷ stwierdził, iż „Zakaz *reformationis in peius* nie wpływa na dyspozycję przepisu art. 28 § 4 k.p.k. Wobec tego sprawa o przestępstwo, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności zawsze będzie rozpoznawana przez sąd w składzie dwóch sędziów i trzech ławników, także wtedy, gdy przez wzgląd na art. 443 k.p.k. nie jest możliwe wydanie przez sąd I instancji orzeczenia surowszego niż to, które sąd odwoławczy uchylił na skutek apelacji wniesionej wyłącznie na korzyść oskarżonego”. Jako najprostszy przykład można tu wskazać Uchwałę Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 19 marca 1970 r.⁴⁸ „W sprawach o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę śmierci, sąd pierwszej instancji orzeka zawsze w składzie dwóch sędziów i trzech ławników”.

Zauważyć można, że w judykaturze dużą wagę przywiązuje się do zapewnienia udziału w całej rozprawie każdemu członkowi składu orzekającego. W tym zakresie znamienne jest orzecznictwo Sądu Najwyższego. Jak wskazuje Sąd Najwyższy, „W razie pojawienia się konieczności zmiany składu sędziowskiego, niezbędne staje się przeprowadzenie rozprawy od początku, aby zapewnić udział każdego członka składu wydającego wyrok w sprawie w całej rozprawie i w prowadzonym na niej postępowaniu dowodowym, pod rygorem uchylenia orzeczenia”⁴⁹.

Odnosząc się do kwestii równości praw ławnika i sędziego (art. 4 § 2 p.u.s.p.), sformułowanie takie oznacza, że głosy ławników przy wydawaniu orzeczeń mają taką samą moc jak głos sędziego zawodowego. Z uwagi na stosunek liczby ławników do sędziów zawodowych w poszczególnych sprawach możliwe jest przegłosowanie przez nich sędziego zawodowego⁵⁰.

46 M. Krudysz, *Wpływ... , op. cit.*

47 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 17 września 2008 r., II AKa 170/08, Lex nr 457797.

48 Uchwała SN z dnia 19 marca 1970 r., VI KZP 27/69, Lex nr 18057.

49 Wyrok SN z dnia 6 maja 2003 r., III KK 73/03, Lex nr 78396; tak również wyrok SN z dnia 29 września 2010 r., III KK 59/10, Lex nr 612458.

50 G. Ott, (w:) A. Górski (red.), *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, Lex 2013.

3. Konkluzje

Udział czynnika społecznego w procesie karnym może odgrywać istotną rolę przede wszystkim poprzez obserwację rozprawy przez obywateli, jak i bezpośredni wpływ na rozstrzygnięcie sprawy przez skład ławniczy. Znamienne jest również nieodokreślenie przez ustawodawcę możliwości działania przedstawiciela społecznego w procesie karnym, co daje szerokie spektrum możliwości udziału tego czynnika w procesie.

W literaturze wskazuje się, że zasada publiczności (jawności) rozprawy jest najszerszym przejawem udziału czynnika społecznego w procesie karnym. Istotnym aspektem udziału w rozprawach sądowych jest możliwość zezwolenia przez sąd przedstawicielom radia, telewizji, filmu i prasy na dokonywanie utrwalenia obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy, jeśli przemawia za tym uzasadniony interes społeczny, a ponadto nie będzie to utrudniało przebiegu rozprawy i ważny interes uczestnika się temu nie sprzeciwia (art. 357 § 1 k.p.k.). W ten sposób istnieje możliwość nie tylko zapoznania się z przebiegiem procesu przez szersze grono odbiorców, ale także dokonanie przez nich własnych analiz i ocen odnośnie do niezależności, bezstronności i niezawisłości sędziowskiej.

Przedstawiciel społeczny może pełnić rolę swoistego pomocnika strony bądź wymiaru sprawiedliwości, bo zasadniczo nie musi cechować go obiektywizm. Trzeba także zauważyć, że możliwości udziału przedstawiciela społecznego w procesie karnym w postaci wypowiedzania się i składania oświadczeń na piśmie mogą wносить istotne informacje do procesu karnego.

W odniesieniu do udziału ławników w postępowaniu karnym niejednokrotnie zauważalne są rozbieżne linie orzecznicze. O ile orzecznictwo związane z powiększonym składem sądu (ławniczym) jest spójne (o powiększonym składzie sądu decyduje sama możliwość przyjęcia kwalifikacji prawnej czynu, która to uzasadnia konieczność rozpoznania sprawy w takim składzie, sąd nie jest związany opisem czynu i jego kwalifikacją prawną), o tyle pojawiły się rozbieżności przy możliwości poszerzenia składu orzekającego w odniesieniu do wydawania wyroku łącznego oraz sytuacji dotyczącej wpływu zakazu *reformationis in peius* na rozszerzony skład sądu. Wydaje się, że w pierwszym aspekcie (tj. rozszerzonego składu sądu w sprawie wydania wyroku łącznego) przeważała koncepcja jednoosobowego składu sędziowskiego, bez względu na grożącą karę, a możliwość składu trzech sędziów występuje jedynie wtedy, gdy sprawa jest szczególnie zawiła. W zakresie wpływu zakazu *reformationis in peius* na skład sądu, trudno jest wyodrębnić „popularniejszą linię orzeczniczą”. Wydaje się jednak, że nowsze orzecznictwo idzie w kierunku stwierdzenia, iż zakaz wyrażony w art. 443 k.p.k. nie współkształtuje właściwości i składu sądu.

Odnosząc się do poruszonej problematyki równości praw ławnika i sędziego wskazać należy, że okoliczność, iż ławnicy nie mogą przewodniczyć rozprawie i naradzie w niczym nie osłabia ich pozycji w zakresie orzekania, gdyż zasady głoso-

wania nad wyrokiem nie stawiają przewodniczącego w sytuacji uprzywilejowanej – głos przewodniczącego ma taką samą wagę jak głos pozostałych członków składu orzekającego. Problematiczną kwestią jest, co wykazała analiza orzecznictwa, m.in. dostęp ławników do informacji niejawnych. W tym samym okresie w judykaturze istnieje całkowicie rozbieżna interpretacja tego uprawnienia w odniesieniu do ławników. Trudne jest zatem określenie i przyjęcie jednej z tych interpretacji jako „lepszej”. Można jednak wskazać, że tymi dwiema rozbieżnymi interpretacjami kierują odmienne wykładnie prawa. Poglądy niewymagające poddania się przez ławników postępowaniu sprawdzającemu opierają się przede wszystkim na wykładni językowej i systemowej, zaś poglądy im przeciwne na wykładni funkcjonalnej związanej z wagą informacji podlegających szczególnej ochronie⁵¹.

Zmiany z 2016 r. w zakresie art. 90 k.p.k., mimo że nie dotyczą *de facto* zwiększenia uprawnień procesowych przedstawiciela społecznego w procesie karnym, utwierdzają jednak w przekonaniu, że może on pełnić rolę swoistego pomocnika procesowego strony. Uzasadnieniem takiego stanowiska jest okoliczność wyeliminowania przesłanki „ważności” ochrony przez niego interesu indywidualnego, a także wspomniana wcześniej zgoda jednej ze stron postępowania na udział przedstawiciela w procesie karnym, która wprowadza jego obligatoryjne dopuszczenie do udziału w sprawie.

Ponadto zmiany Kodeksu postępowania karnego w zakresie art. 360 poprzez uczynienie wcześniejszych bezwzględnych przesłanek wyłączenia jawności rozprawy – względnymi może przyczynić się do zmniejszenia liczby spraw, w których zostanie wyłączona jawność rozprawy. Jednakże dyskusyjne jest, czy nadrzędna rola prokuratora w tym przedmiocie powinna mieć prymat nad decyzją sądu orzekającego w sprawie.

Bibliografia

Boratyńska K.T., Chojniak Ł., Jasiński W., Postępowanie karne, Warszawa 2012.

Daszkiewicz W., Proces karny. Część ogólna, t. I, Poznań 1996.

Dudka K., Praktyka stosowania nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w polskim procesie karnym, Warszawa 2016.

Garlicki L., Polskie prawo konstytucyjne: zarys wykładu, Warszawa 2006.

Grzegorzczak T., Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I, wydanie 6, Warszawa 2014.

Górski A. (red.), Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz, Lex 2013.

Hofmański P., Sadzik E., Zgryzek K., Kodeks postępowania karnego, Tom 1, Komentarz do artykułów 1-296, wydanie 4, Warszawa 2011.

---

51 M. Pacura, Dostęp ławników do informacji niejawnych, Lex/el. 2014.

- Krudysz M., Wpływ zakazu *reformationis in peius* na skład sądu pierwszej instancji ponownie rozpoznającego sprawę, LEX/el. 2015.
- Krześnicki I., Ławnik ludowy, czyli ławnik, „Rzeczpospolita” 2003, nr 6.
- Marszał K., Proces karny, Katowice 2013.
- Marszał K., Proces karny. Zagadnienia ogólne, Katowice 2008.
- Murzynowski A., Istota i zasady procesu karnego, Warszawa 1984.
- Pacura M., Dostęp ławników do informacji niejawnych, Lex/el. 2014.
- Prusak F., Czynniki społeczne w procesie karnym, Warszawa 1975.
- Sakowicz A. (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wydanie 7, Warszawa 2016.
- Stefański R.A., Przegląd uchwał Izby Karnej i Wojskowej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego procesowego za 2000 r., WPP 2001, nr 2.
- Tomkiewicz M., Udział przedstawiciela społecznego w procesie karnym, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7/8.
- Urbaniak-Mastalerz I., Część IV – Regulaminy, wzory pism, formularze, (w:) Kulesza C., Kuźelewski D., Pilitowski B. (red.), Współpraca Organizacji Społecznej z Wymiarem Sprawiedliwości. Poradnik, Białystok 2015.
- Waltoś S., Hofmański P., Proces karny. Zarys systemu, wydanie 12, Warszawa 2016.
- Waltoś S., W dziesięciolecie obowiązywania Kodeksu postępowania karnego, „Państwo i Prawo” 2009, nr 4.
- Wieczorek K., Udział czynnika społecznego w orzekaniu w polskim i amerykańskim procesie, Warszawa 2012.
- Woźniewski K., 12.5. Przedstawiciel społeczny, (w:) System Prawa Karnego Procesowego, C. Kulesza (red.), t. VI, Warszawa 2016.
- Zimna M., Wyłączenie jawności rozprawy jako gwarancja ochrony interesów uczestników postępowania karnego, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 9.